

Topusko — pokušaj rekonstrukcije tlocrta

U starijoj literaturi prevladavalo je mišljenje da je crkva topuske opatije jedan od prvih primjera gotike istočno od Francuske zbog podatka da je Andrija II pozvao 1205. god. cistercite iz Clairvauxa i da je samostan 1211. god. dovršen.¹ Novija ideja je međutim da je crkva samostana u Topuskom romanička, jer da to pokazuje tlocrt (iskopavanja Safraneka i Ljubića 1877—79 god.) i podatak da je u Topuskom već 1192. god. postojala velika crkva.² Istina jest, da jedini danas vidljivi trag crkve — zapadno pročelje — ima značajke gotike s kraja XIII stoljeća. Pomnijim promatranjem zapadnog pročelja (slika 1) može se vidjeti da su središnja bočne lađe imale križne gotičke svodove: uporišta svodova i počeci rebara još uvijek postoje. Ova konstatacija bila je polazna točka pretpostavci da je crkva cisteritskog samostana u Topuskom bila gotička, građena krajem XIII stoljeća.

Š. Ljubić, I. K. Tkalčić, I. Henszlmann.

Dr Lj. Karaman, dr A. Horvat.

Članak I. K. Tkalčića »Cisteritski samostan u Topuskom« VHAD, Zagreb 1897, II.

Crkva sv. Marije spominje se 1192. god. kad je za nju plaćen ukat papinske daće (Tkalčić, VHAD, 1897, II) a to su plaćale samo velike crkve.

1 Ostatak zapadnog pročelja crkve cisteritskog samostana u Topuskom

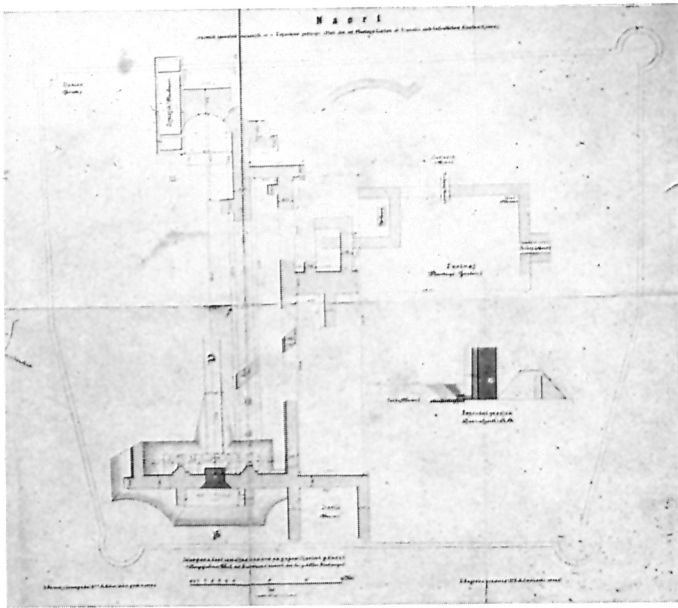
Historija samostana u Topuskom je kratka. Osnovan je 1205. god., a već početkom XV stoljeća napušten i od tada je samostan propadao. Naslov topuskog opata prešao je na zagrebačkog biskupa .

Povelja Andrije II iz 1211. god. najstariji je postojeći dokument nastanka opatije Topusko. Hrvatsko-ugarski kralj Andrija II odmah po stupanju na prijestolje 1205. god. pozvao je iz Clairvauxa cisteritske redovnike i dao im crkvu sv. Marije i veliki dio gorske županije.⁴ U kraljevo ime uveo ih je u posjed knez Martin, sin Vojinov. Godine 1211. završena je gradnja samostana, a opat Theobaldus s redovnicima preuzima darovana imanja.

Zanimljivo da već nakon nekoliko godina postojanja samostana, redovnici grade filijalnu crkvu u Vrnicama, u Pounju, koja se već 1220. god. posvećuje.

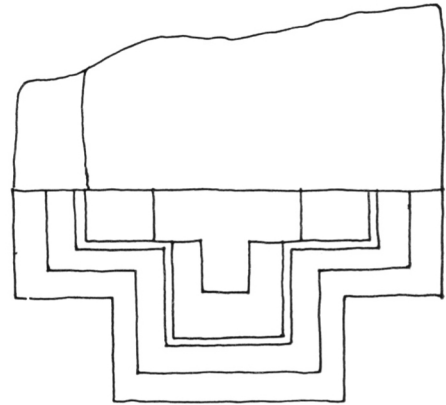
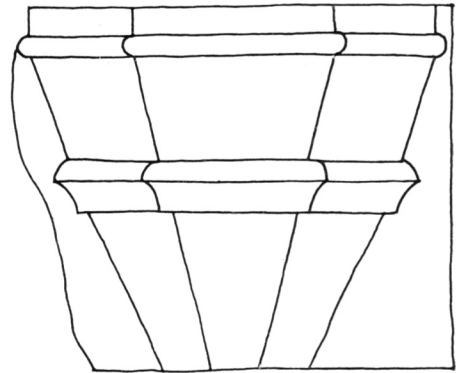
Bela IV 1242. god. spominje granice posjeda opatije Topusko. Nigdje nije zapisano je li Topusko 1241. god. stradalo prilikom provale Tatara ili ne. Ako je samostan stradao, onda to može biti razlog gradnje novog samostana.

Topusko se je nalazilo na trgovačkom putu za Senj. Opatija je za potrebe svoje trgovine trebala zemljište u Senju za gradnju magazina: za tu namjenu 1259. god.

2 Tlocrt kompleksa opatije, snimljen prilikom iskopavanja 1877—1879. g., koje je obavio F. Erben.

3 Kopija crteža iz Arheološkog muzeja u Zagrebu. Kamen se nalazio uzidan u parapetni zid mosta kod Hrvatskog sela. Ovo je vjerojatno konzola križnog izgleda.

cisterciti dobivaju od templara kuću u Senju. Trgovina sa Senjom vezala je Topusko sa cijelim svijetom: to se moglo odraziti i na detaljima arhitekture pojedinih objekata opatije.

God. 1260. kralj Bela IV darovao je opatiji posjed Kralju za uzdržavanje tvrdog grada na otoku sv. Vladislava kraj Bihaća. Cisterciti su grad podigli zbog obrane svojih posjeda. God. 1271. dobivaju još jednu kuću u Senju: u to vrijeme redovnik Hinko iz Topuskog postaje biskup u Senju.

U listini zagrebačkog Kaptola od 1. VII 1301. potvrđeno je da je ban Stjepan Babonić Blagajski 1282. god. utemeljio oltar sv. Križa u svetištu samostanske crkve i poklonio zemlju za izdržavanje oltara. To potvrđuje i listina njegovih sinova Ladislava i Stjepana od 30. V 1302. god.

Dana 5. II 1342. god. udario je grom u zvonik opatije i zapalio ga.

Posljednji opat (Johannes) spominje se 1402. god. Već 1408. god. srebrenički biskup Thomas komendatarni je opat Topuskog. Samostan je bio opljačkan, i to je bio neposredan povod za odlazak redovnika. Kasnije, sredinom XV st. u Topusko dolaze redovnici iz Stične, pa je samostan na neko vrijeme oživio. Turci su međutim sve bliže: 1509. god. spominje se samo župnik u Topuskom. Topuskom upravljaju vojne ličnosti a sredinom XVI st. Turci pustoše Topusko i okolice. Opatija je pusta. Krajem XVI st., u nekoliko navrata Hrvatski

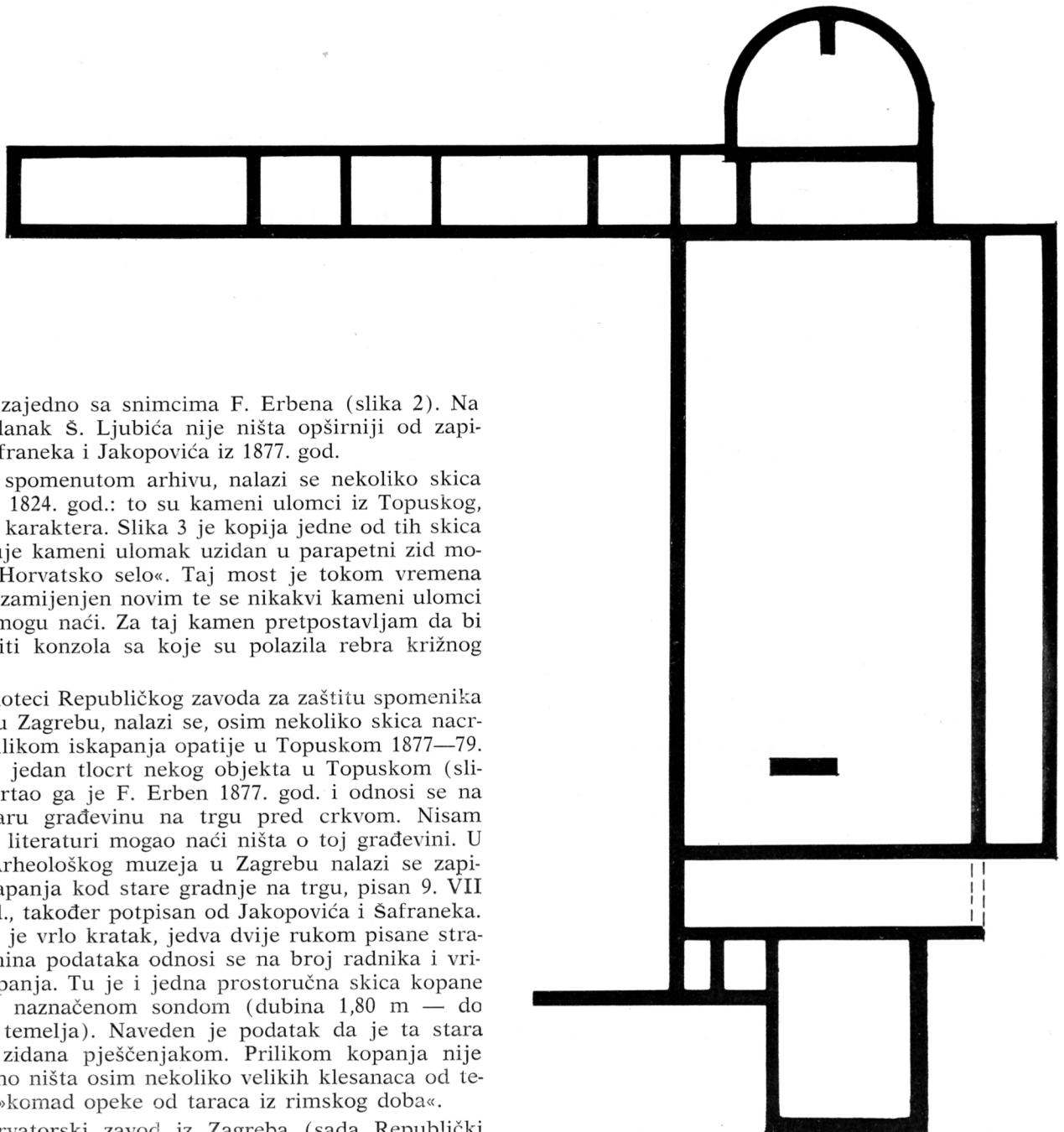
sabor zahtijeva od zagrebačkog Kaptola popravak samostana u Topuskom. God 1593. Turci su osvojili Topusko, pa naslov topuskog opata prelazi na zagrebačkog biskupa.

Za vrijeme Napoleonove Ilirije, ruševine samostana korištene su kao kamenolom. Posjet Josipa I 1814. god. spasio je zapadno pročelje od propasti. God. 1877. na poticaj baruna Mollinaryja zdenčar Šafranek i upravitelj topuske kupelji Jakopović iskapaju dijelove samostana, a god. 1879. arheolog š. Ljubić nastavlja iskopavanja.

Malo je podataka o izgledu samostana. Jedino se po ostatku zapadnog pročelja crkve i po nekoliko kamenih ulomaka iz muzeja u Topuskom i Povjesnog muzeja Hrvatske može nešto o tome naslutiti.

U arhivu Arheološkog muzeja u Zagrebu nalazi se »Zapisnik od 9. VII 1877. god. prigodom iskopavanja stare gotičke crkve«: to su četiri rukom pisane strane; većina podataka odnosi se na broj radnika koji su tom prilikom radili. Ništa ili gotovo ništa nije napisano o načinu zidanja, vrstama materijala, klesanim detaljima.

Iskopavanja god. 1877. vodili su upravitelj topuske kupelji Jakopović i zdenčar Šafranek. Snimke je crtao F. Erben, inž. pomoćnik. O nekoj stručnosti tu zaista nem govora. Snimci iskopavanja poslani su ravnatelju Zemaljskog arheološkog muzeja u Zagrebu š. Ljubiću, koji je god. 1879. nastavio iskopavanja, a god. 1880. objavio članak o Topuskom u Vjesniku Hrvatskog arheološko

4 Tlocrt stare gradnje na trgu pred župnom crkvom u Topuskom. Tlocrt snimio F. Erben prigodom iskapanja 1877. g.

društva, zajedno sa snimcima F. Erbena (slika 2). Na žalost, članak Š. Ljubića nije ništa opširniji od zapisa Šafraneka i Jakopovića iz 1877. god.

U već spomenutom arhivu, nalazi se nekoliko skica tušem iz 1824. god.: to su kameni ulomci iz Topuskog, gotičkog karaktera. Slika 3 je kopija jedne od tih skica i prikazuje kameni ulomak uzidan u parapetni zid mosta »zu Horvatsko selo«. Taj most je tokom vremena srušen i zamijenjen novim te se nikakvi kameni ulomci više ne mogu naći. Za taj kamen pretpostavljam da bi mogla biti konzola sa koje su polazila rebra križnog svoda.

U Planoteci Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, nalazi se, osim nekoliko skica nacrtnih prilikom iskapanja opatije u Topuskom 1877—79. god., još jedan tlocrt nekog objekta u Topuskom (slika 4). Crtao ga je F. Erben 1877. god. i odnosi se na neku staru građevinu na trgu pred crkvom. Nisam nigdje u literaturi mogao naći ništa o toj građevini. U arhivu Arheološkog muzeja u Zagrebu nalazi se zapisnik iskapanja kod stare gradnje na trgu, pisan 9. VII 1877. god., također potpisan od Jakopovića i Šafraneka. Zapisnik je vrlo kratak, jedva dvije rukom pisane strane; glavnina podataka odnosi se na broj radnika i vrijeme kopanja. Tu je i jedna prostoručna skica kopane apsida s naznačenom sondom (dubina 1,80 m — do podzida temelja). Naveden je podatak da je ta stara gradnja zidana pješčenjakom. Prilikom kopanja nije pronađeno ništa osim nekoliko velikih klesanaca od temelja i »komad opeke od taraca iz rimskog doba«.

Konzervatorski zavod iz Zagreba (sada Republički zavod za zaštitu spomenika kulture) imao je u programu rada za god. 1966. izradu elaborata o potrebnim zaštitnim radovima na zapadnom pročelju samostanske crkve u Topuskom, kao i razmatranja mogućnosti iskapanja čitavog kompleksa bivšeg cistercijskog samostana. Krajem 1966. god. iskopano je nekoliko sondi, kojima je trebalo utvrditi stabilnost ostatka zapadnog pročelja crkve i položaj zidova sjeverne lađe. Bilo je ukupno pet sonda: tri uz zapadno pročelje i dvije nad zidom sjeverne lađe, na cca 23 i 28 m od zapadnog pročelja.

Sonde uz zapadno pročelje pokazale su da su temelji pročelja prilično plitki (1,25 m ispod poda crkve), izvedeni od klesanaca i položeni na roštilj od drvenih gređa. Preostale dvije sonde iskapane su na mjestu gdje se pretpostavljalo da bi se mogao nalaziti zid lađe. Taj zid je nađen već na 40—50 cm ispod površine zemlje, debljine 130 cm. Lica zida bila su izvedena od klesanaca,

dok je srž zida bila od kamena lomljenjaka. Kamen i žbuka isti su kao i na zapadnom pročelju (pjesak u žbuci je krupnozrnat, s karakterističnim crnim zrnima). Na 28,60 m od zapadnog pročelja bio je izvana na sjeverni zid priključen okomito još jedan zid, izveden na isti način, ali debljine 98 cm. Sondom na cca 23 m od zapadnog pročelja (dužina sonde 2,50 m, dubina 1,20 m) htjelo se ustanoviti postoje li kontrafori duž zida sjeverne lađe. I tu je zid bio odmah ispod površine, istih

karakteristika kao i zid kod sonde na 28 m, ali bez ikakvih podupora, kontrafora ili sl.

Prilikom iskopavanja u objema sondama nađeni su neki detalji arhitekture: komad profilacije rebra (?) u obliku koštice badema (slika 6) klesanac s potpuno očuvanom kromacijom (svijetlo-ružičasta podloga s bijelo izvučenim linijama oponašanja klesanaca), ulomak gotičkog pećnjaka, dio rakovice (slika 6) i čavli. Teren s vanjske strane zida bio je povišen, otprilike do visine kapitela velikih stupova na zapadnom pročelju, tj. oko 2,50 m iznad poda crkve (na tom mjestu je danas dio parka, koji je 2,5—3,0 m viši od poda crkve). Kopanjem s vanjske strane zida, ispod humusa i šute nađeni su tragovi pepela i paljevine na kompaktnom sloju gline. Ispod toga sloja nije više bilo nikakvih tragova šute ili kamenih ulomaka.

Ovim iskapanjem utvrđeno je:

a — da na zidu bočnih lađa crkve samostana u Tpuskom vjerojatno nije bilo kontrafora;

b — da je kod sjeveroistočnog ugla crkve postojala neka prostorija, možda grobna kapela;

c — da je crkva sjevernom stranom bila ukopana u teren; nasip zemlje s vanjske strane zida mogao je služiti kao kontrafor, ravnomjerno raspoređen duž sjevernog zida lađe;

d — nađeni ulomci imali su gotička stilska obilježja. Mjesta nalaska na cca 23 i 28 m daleko od zapadnog pročelja dozvoljava pretpostavku da je lađa pripadala istom razdoblju kojem i zapadno pročelje; to potvrđuje i materijal, kojim su zidani.

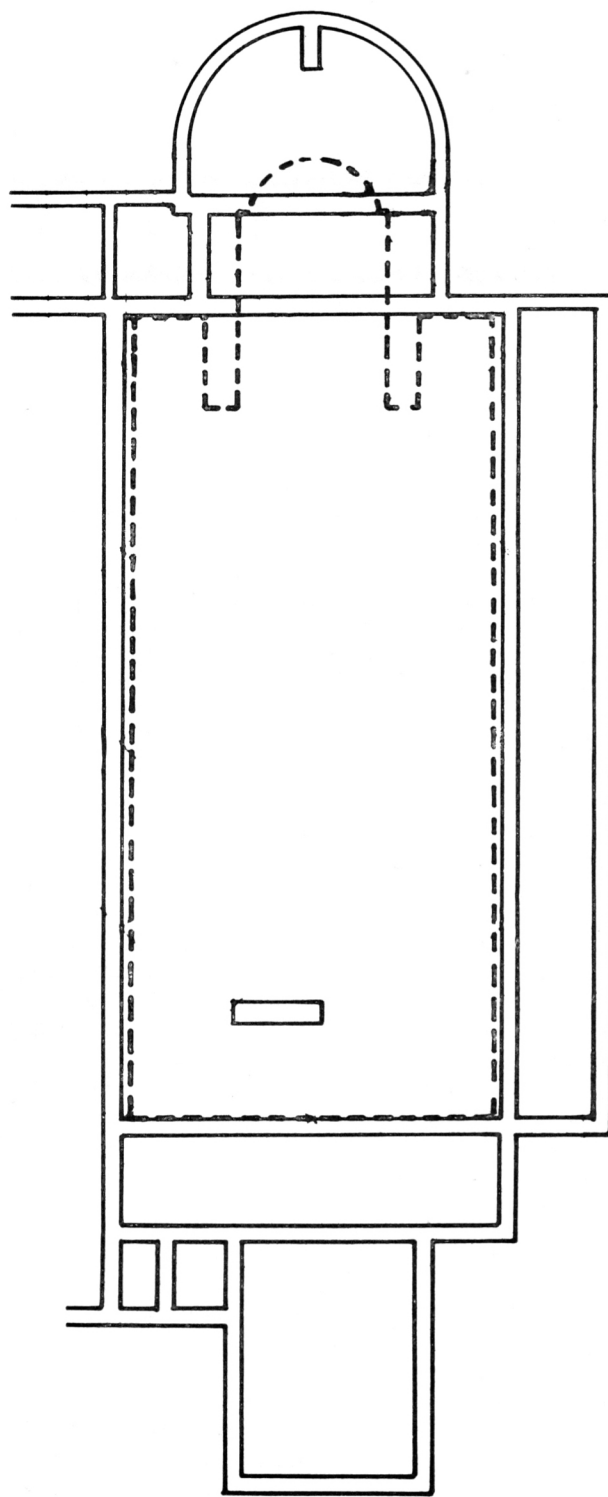
e — Debljina zida od 130 i 98 cm govore da je upotrebljavana jedinica mjere pied-de-roi (32,5 cm).⁵ Tako bi debljina zida sjeverne lađe bila ravnih 4 stope, a debljina zida, okomito priključenog na zid sjeverne lađe — 3 stope. Ista jedinica mjere upotrijebljena je i na zapadnom pročelju.

Analiza nacрта iskapanja 1877—1879. god. dala je izvesne rezultate.

a — Dimenzije na nacrtima ne odgovaraju uvijek stvarnosti. Dimenzije zidova su redovito nešto veće nego su u stvarnosti (kontrafori na zapadnom pročelju označeni su 140 cm, a stvarna dimenzija je 130 cm, tj. 4 stope; isto je i sa zidom sjeverne lađe i zapadnog pročelja). Karakteristično je da kod mjera zapadnog pročelja, koje se jedino mogu provjeriti, stvarnosti odgovaraju one duže tj. širine lađa. Na žalost, zasad ne postoji mogućnost provjeravanja mjera svih dijelova Erbenove snimke: ne preostaje nego prihvatiti ih uz stanovite korekcije debljina zidova prema iskapanjima 1966. god. i stvarnom stanju zapadnog pročelja.

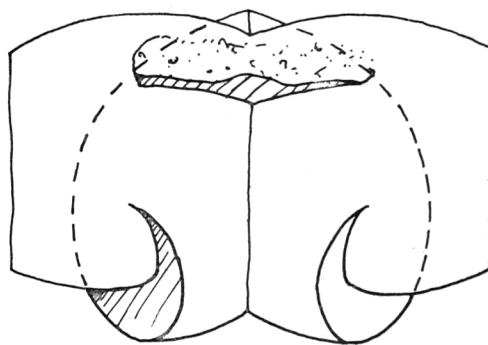
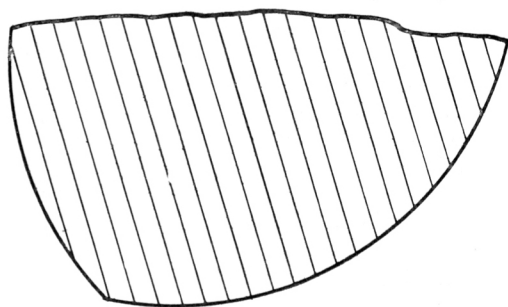
b — Ako se produži smjer dijela još postojećeg rebra na zapadnom pročelju, može se približno ocijeniti veličina traveja glavne lađe, a time i položaj stupa. Taj položaj se ne slaže s položajem tankih stupića na tlocrtu F. Erbena. Tanki stupić s Erbenovog nacрта vjerojatno je samo dio velikog stupa (slika 7), nađen prilikom iskapanja 1879. god.

⁵ M. Aubert, *L'architecture cistercienne en France*, Paris 1947. str. 267.

5 U tlocrt stare gradnje na trgu ucrtan tlocrt crkve cistercitskog samostana (unutrašnji obris). Interesantno da dužina cistercitske crkve odgovara trijangulaciji lađe stare gradnje, a ta je nešto šira od lađe cistercitske crkve.

c — Nelogičnost u načinu ucrtavanja stupova: razmak od podnožja velikog polustupa na zapadnom pročelju do temelja poprečnog zida južne lađe podijeljen je na 9 interkolumnija. Počelo se i završilo s po jednim

6 Kameni ulomci, iskopani prilikom iskapanja probnih sondi 1966. g., na cca 28 m od zapadnog pročelja. a) bademasti završetak profilacije rebra (?); b) gornji dio jedne rakovice.

tankim polustupićem, koji na tim mjestima ne mogu stajati. Već samim pregledom zapadnog pročelja može se vidjeti da nikakvog tankog polustupa uz podnožje velikog gotičkog polustupa nema niti ga je moglo biti (slika 8). Na istočnom dijelu crkve nacrtan je samo temelj južne lađe i svetišta (zid vjerojatno razrušen i kamen upotrijebljen za zidanje početkom XIX st.). Crtati polustup uz temelj nema nikakvog smisla. To je samo pokušaj rekonstrukcije.

d — Sudeći po debljini zidova i veličini temelja, crkva samostana u Topuskom bila je masivna građevina, pogotovu jer je upotrijebljeni materijal — meki pješčenjak — male nosivosti. Onako tanki stupovi ne odgovaraju masivnoj građevini.

e — Ako su u lađi bili tanki stupovi, zašto se onda na zapadnom pročelju nalazi polovica stupa velikog presjeka?

f — Na jugozapadni ugao crkve priključen je objekt približno kvadratnog presjeka, koji Erben označuje kao »zvonik«. Debljina zidova je odviše mala, da bi podnijeli opterećenje zvonika.⁶

g — Na zapadnom pročelju nalaze se dva portala, čije su profilacije i danas vidljive: u sredini glavni portal i u osi sjeverne bočne lađe — sjeverni portal. Taj sjeverni portal je nešto skromnije profiliran, svijetle širine 130 cm (4 stope). Danas je taj portal teško primjetljiv jer je obrastao grmljem i zasut zemljom. Čudno je da prilikom iskapanja i detaljnog snimanja 1877. god. taj portal nije zapažen i ucrtan na nacrtu.

Ako se usporedi tlocrt crkve cistercijskog samostana u Topuskom s tlocrtom stare gradnje na trgu (slika 4), vidljivo je da se dužine i širine lađa obaju objekata poklapaju. Postoji li kakva neposredna veza između ta dva objekta i koji je razlog tome?

Iz povelje Andrije II iz 1211. god. saznajemo da je kralj 1205. god. pozvao redovnike iz Clairvauxa i poklonio im crkvu sv. Marije u Topuskom; da su 1206. god. uvedeni u posjed i da je 1211. god. dovršena grad-

nja samostana. Možemo li pretpostaviti da je objekt pred župnom crkvom ostatak te crkve sv. Marije? Možda su Tataři direktan povod za podizanje novog samostana. Zadržavanje veličine lađe i izostavljanje kontrafora na bočnim lađama može biti reminiscencija na staru crkvu.

Ovo su, međutim, samo pretpostavke. Potrebna su temeljita iskapanja obaju objekata, pa da se može išta sigurnije reći o njihovu međusobnom odnosu.

Priložena skica (slika 9) samostana u Topuskom pokušaj je rekonstrukcije tlocrta prema iskapanjima 1877. i 1879. god, korištenjem podataka na samom zapadnom pročelju i uspoređivanjem s tlocrtima nekih cistercijskih samostana (jedinstvo tlocrta cistercijskih samostana).⁷

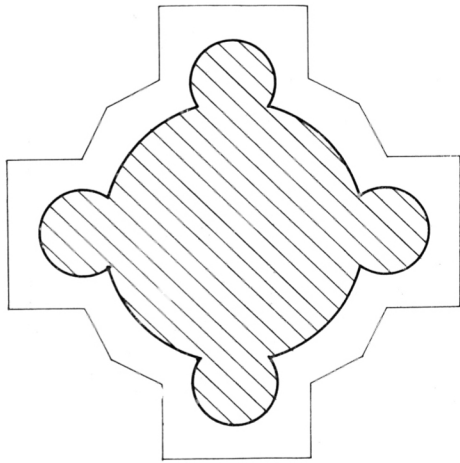
Samostan je bio okružen zidom s četiri kule na uglovima; taj zid i danas postoji, zatrpan u nasipu oko kompleksa samostana i obrastao drvećem. Crkva bez transepta najveći je objekt samostana. Uz jugoistočni ugao crkve vjerojatno je bio utvrđeni ulaz u samostan (i danas se lagano vidi da je taj dio samostana izvan linije samostanskog zida). Objekti samostana ravnomjerno su raspoređeni oko klaustura. U klausturu je bila smještena fontana u osi refektorija.

Za naše prilike takav kompleks samostana u Topuskom bio je velik objekt. Dimenzije prostora crkve su 50,82 m dužine (na Erbenovom nacrtu to je 50,50 m, no to je dimenzija do temelja apside. Pretpostavljam da je zid apside bio 1 stopu unutar temelja. Zato $50,50 + 0,32 = 50,82$ m) i 20,0 širine uz zapadno pročelje.⁸ Uspoređeno s dimenzijama cistercijskih crkava u Francu-

⁶ U članku I. Henszlmanna »A Topuszkoi templomrom«, *Ertesítő archeologiai*, 1881. god, našao sam isto mišljenje.

⁷ M. Aubert — nav. dj., tlocrti u tekstu.

⁸ 20,00 m, a ne 24 m kako je to netačno naveo Š. Ljubić u VHAD 1880.

7 Rekonstrukcija presjeka stupova u lađi prema polustupovima na zapadnom pročelju.

skoj, crkva samostana u Topuskom manjih je dimenzija: tamo dužine variraju od 40 m — Leoncel pa sve do 108 m — Pontigny.⁹ Uspoređena s dužinama crkava mađarskih opatija, zaostaje za svega 3 m od najduže, a to je crkva opatije Kerc u Transilvaniji, dužine 54 m.¹⁰

Provjeravanjem nekih osnovnih dimenzija zapadnog pročelja, a i prigodom iskopavanja probnih sondi 1966. god. postalo je evidentno da je upotrebljavana mjera

⁹ M. A. Dimier — L'Art Cistercien, Zodiaq, 1962, str. 158 i 258.

¹⁰ Historia Artium Academiae Scientiarum Hungaricae, knj. IX, svezak 1—2, god. 1962. Danas su ruševine tog samostana na teritoriji Republike Rumunjske.

¹¹ M. Aubert — nav. dj., knj. I, str. 101—102.

¹² Odnos zlatnog reza približno je $M : m = 1,61 : 1$.

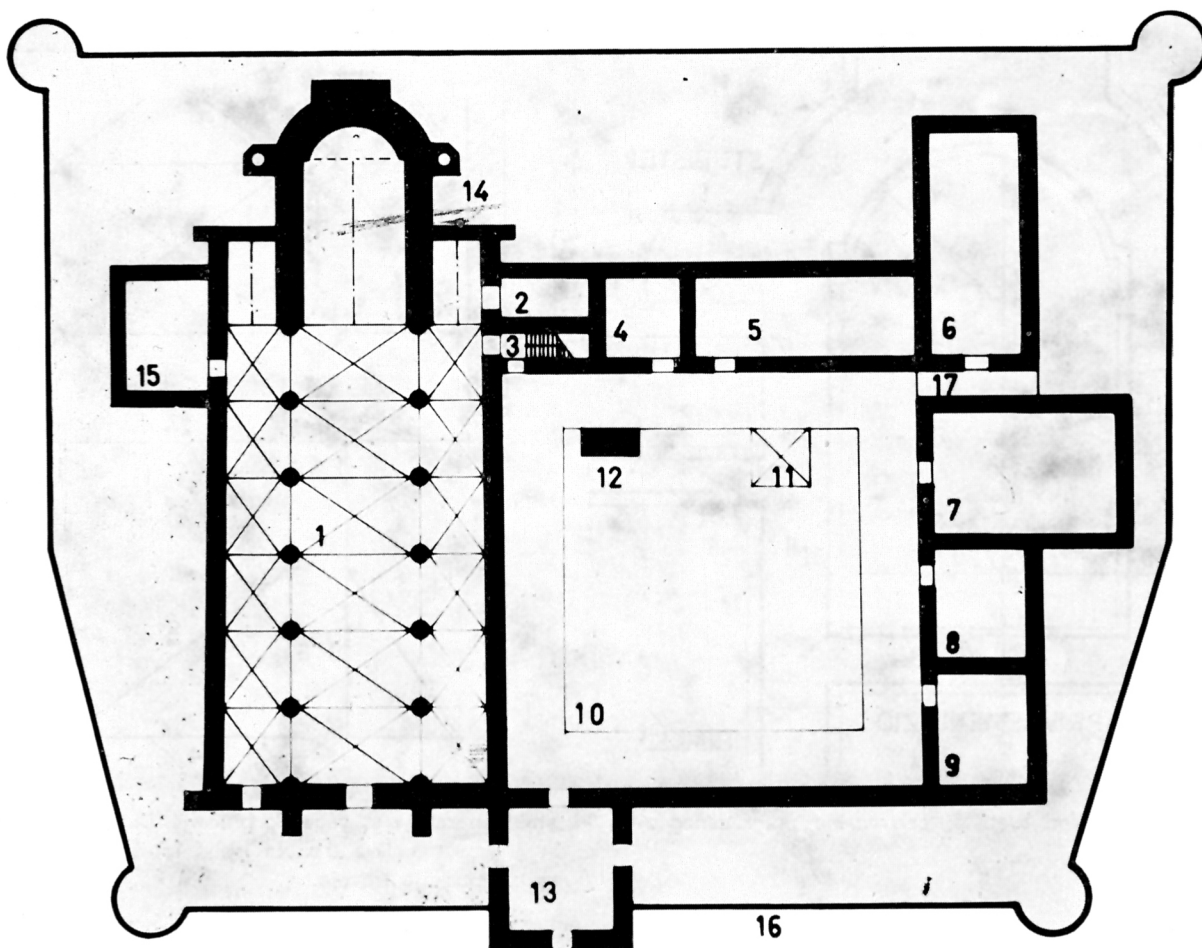
bila pied-de-roi. Pretvaranjem dimenzija objekta u stope (redovito cijeli brojevi) olakšana je analiza i rekonstrukcija pojedinih dijelova samostana.

Crkva samostana etapno je građena. Prvo svetište pa lađa, što je čest običaj i u cistercita.¹¹ Završeno svetište je pregrađeno privremenim zidom, privedeno kultu i upotrebljavano sve do završetka preostalog dijela crkve. Temelj privremenog zida jasno se vidi na Erbenovom tlocrtu. Slika 10 pokušaj je rekonstrukcije tlocrta svetišta kapele. Omjer dužine svetišta kapele prema širini jest omjer zlatnog reza ($M : m = 1,61 : 1$). Analogno zidu lađe (po Erbenovom tlocrtu, zid je 140 a temelj 200 cm: temelj je širi od zida za oko 60 cm tj. pretpostavimo 1 stopu na svaku stranu), pretpostavio sam da je temelj zida svetišta bio za po jednu stopu = 32,5 cm širi od zida svetišta. Za privremeni pregradni zid svetišta, pretpostavio sam pola stope. Dobiveni prostor širok je 24 stope = 7,80 m a dug 39 stopa = 12,65 m, tako da je odnos $\text{Š} : \text{D} = m : M$.¹² Svetište je, sudeći po masivnim zidovima, vjerojatno bilo svođeno bačvastim svodom i završeno polukružnom apsidom.

Lađa na prvi pogled odudara od masivnog svetišta laganijom konstrukcijom gotičkih križnih svodova. (Slika 11). Bočne lađe se sužavaju prema istoku (što je Š. Ljubić izričito naglasio u svom članku u VjHAD) za cca 30 cm, tj. za jednu stopu. Na kraju svake bočne lađe je po jedna ravno završena kapela, također svođena bačvastim svodom (istočni zid kapela, tj. čeonni zid, mnogo je tanji od bočnih zidova lađa — vjerojatno zbog toga što nije bio opterećen horizontalnom silom potiska bačvastog svoda pa nije bilo razloga da zid bude deblji). Pošto se bočne lađe sukcesivno sužuju, traveje nisu međusobno jednake. Pretpostavimo stoga postojanje idealnih traveja (nazovimo ih tako) — jedna uz zapadno pročelje (slika 12), a druga uz svetište. Svaki od ta dva tipa ima oba vanjska zida paralelna i odnos širina lađa $1 : 2$, ali na dva različita načina interpretirana.

8 Sjeverni polustup na zapadnom pročelju.

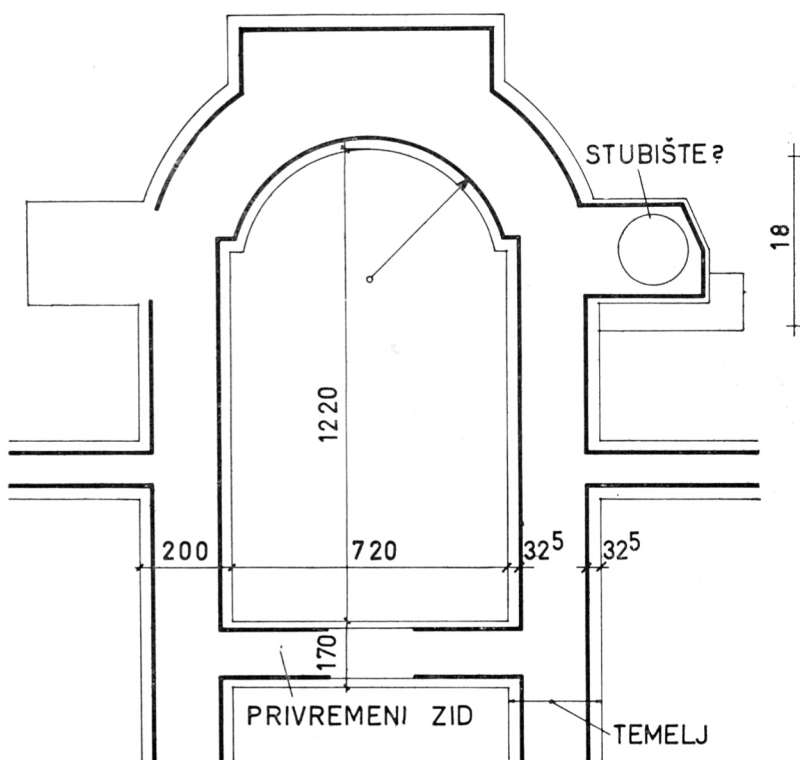

9 Rekonstrukcija tlocrta samostana: 1 crkva; 2 sakristija; 3 stubište prema spavaonicama; 4 prostorija za razgovor; 5 kapitularna dvorana; 6 prostorije za rad; 7 refektorij; 8 kuhinja; 9 skladište; 10 klaustar; 11 fontana; 12 zvonik (?) na preslicu; 13 ulazni prostor; 14 stubišta na svetišnom dijelu crkve; 15 grobna kapela; 16 zid oko samostana; 17 prolaz.

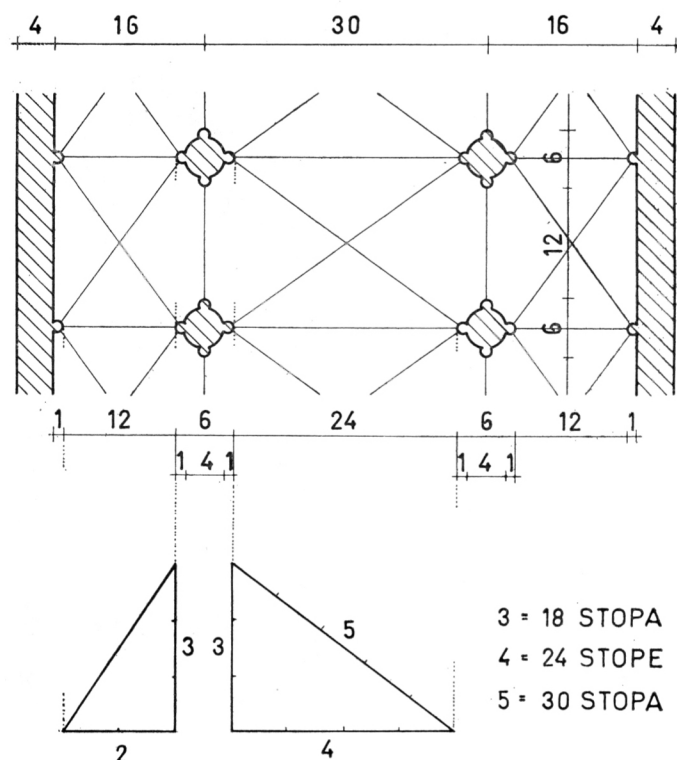
Veličina traveje uz zapadno pročelje dobivena je viziranjem smjera ostatka dijagonalnog rebra glavne lađe i smjera ostatka zida glavne lađe na zapadnom pročelju. Zamišljena presječna tih dvaju smjerova dala je približan položaj prvog stupa lađe tj. dužinu traveje. Širina lađe uz zapadno pročelje dala je širinu idealne traveje uz to pročelje. Dobivene veličine pretvorene u stope dale su cijele brojeve koje su opet dalje davale cijeli niz odnosa veličina. Uz zapadno pročelje, odnos širina bočne prema glavnoj lađi je 1 : 2, ali to je odnos svijetlih širina lađa (24 stope : 12 stopa) tj. razmak od stupa do stupa. Zanimljivo je da je za glavnu lađu upotrijebljen egipatski sveti trokut, veličina stranica 3 : 4 : 5, kojega je karakteristika kut od 90°. Odnos stranica bočne lađe je 2 : 3 (slika 12). Tako određena dužina traveje dala je podjelu lađe crkve na 6 traveja i pravokutna svetišta na krajevima bočnih lađa. Kod traveje uz svetište odnos 1 : 2 je međutim odnos osovinskih širina lađa (15 stopa : 30 stopa). Kod traveje uz zapadno pročelje, taj je odnos 16 stopa : 30 stopa; očito se htjelo suženjem bočnih lađa povećati formalni efekt različite proporcije lađe.

Na slici 13. prikazan je približan presjek dijagonalnog rebra glavne lađe. Rebra pobočnih lađa vjerojatno su bila slična, no bez skošenja sa strane. Na početku južne bočne lađe sačuvan je komad rebra, ali nepotpun (slika 14) — jedino je debljina rebra čitljiva: 24 cm = $\frac{3}{4}$ stope. Slike 15. i 16. predstavljaju rebra iz lapidarija Povijesnog muzeja Hrvatske i iz muzeja u Topuskom. Profilacije tih rebra su mnogo složenije nego rebra lađa. Na oba rebra još se raspoznaju tragovi ružičaste boje; tragovi takve boje još se i danas vide na južnom velikom polustupu na zapadnom pročelju. Iako su rebra djelomično oštećena, rekonstrukcija je moguća. I rebra lađe crkve u Topuskom i oba ova rebra imaju nešto zajedničko — bademasti završetak profilacije. Rebro iz lapidarija Povijesnog muzeja Hrvatske je nesimetrično: možda prostori s jedne i s druge strane luka s tom profilacijom nisu bili identični, pa su različite proporcije prostora zahtijevale različite visine luka, tj. i različite profilacije. Ovo bi npr. moglo biti i rebro velike arkade između glavne lađe i bočnih lađa.

Unutrašnjost glavne lađe podijeljena je na tri etaže, kako je vidljivo po nekim detaljima na zapadnom pro-

10 Pretpostavljeni izgled svetišta, privremeno pregrađenog zidom.

12 »Idealni traveji« uz zapadno pročelje. Dimenzije traveja date su u stopama. Dva trokuta ispod crteža su karakteristična za kompoziciju traveja.

čelju. Prva etaža je arkada na velikim kompozitnim stupovima. Dio profilacije stupa koji je nosio poprečni luk glavne lađe (arc doubleau), išao je neprekinuto, od podnožja stupa do kapitela. Druga etaža bio je triforij a treća — prozori glavne lađe. Od triforija postoje samo dva detalja: peta nadvoja triforija (slika 17) na početku sjevernog zida glavne lađe i dio vijenca (podnožje triforija) na početku južnog zida glavne lađe. Taj vijenac bio je prekidan jedino profilacijama, koje su nosile kapitele svoda glavne lađe. Da li je triforij bio niz slijepih lukova ili je bio prohodan i upotrebljavan za komuniciranje među pojedinim dijelovima samostana teško je reći. Na zapadnom pročelju, s unutrašnje strane zida južne bočne lađe, u visini triforija, nalaze se tragovi bačvasta svoda. To je mogao biti spoj triforija s ulaznom kulom.^{12a} Pitanje je međutim, ako je triforij bio prohodan, kako je bila riješena konstrukcija.

Na sačuvanom dijelu sjevernog zida glavne lađe ostao je sačuvan dio prozorske profilacije. U muzeju u Topuskom nalazi se dio kružišta iste profilacije (slika 18). Uspoređujući dio zida uz tu profilaciju sa širinom traveje, može se zaključiti o širini prozora. Prozor je bio širok, vjerojatno trodjelan (s dva šprljka, koja su nosila kružište).

U »Zapisniku od 9. VII 1877. god. prigodom iskapanja stare gotičke crkve« govori se o nalazima stakla, iskopanim uz zapadno pročelje. Staklo je imalo »ružičasti

zasjek«. Također su nađena »3 velika jaka zglavka — verike« — vjerojatno upotrijebljene za ostakljenje prozora na zapadnom pročelju.

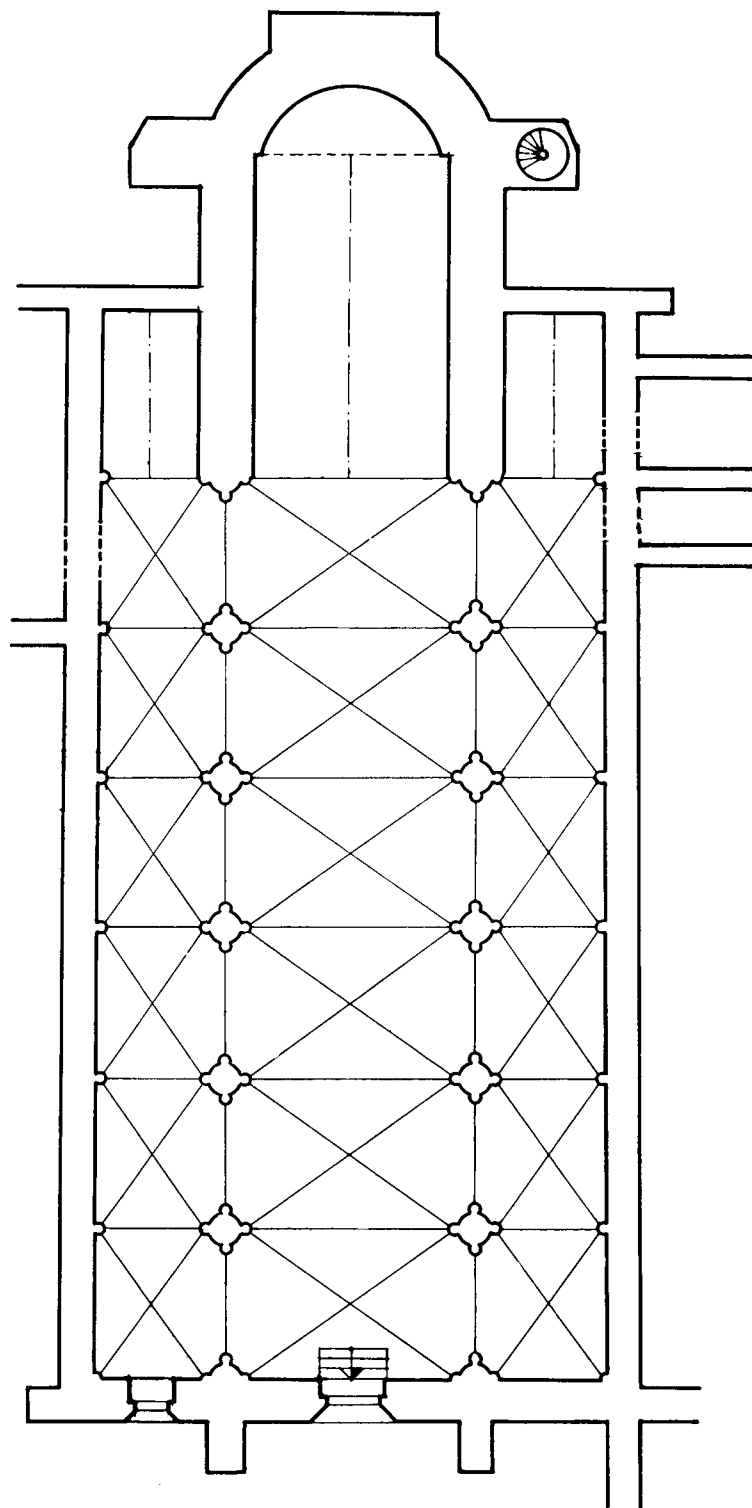
Unutrašnjost crkve bila je ružičasto obojena: tragovi se i danas naziru na pojedinim dijelovima zapadnog pročelja, na profiliranom kamenju u muzeju u Topuskom i u Povjesnom muzeju Hrvatske u Zagrebu. Među detaljima nađenim prigodom iskapanja probnih sondi 1966. god. nalazi se i jedan klesanac ružičaste kromacije. Preko danas ružičaste podloge izvučene su bijele linije kao imitacija zida od klesanaca. Jedino crvena boja bila je dozvoljena za uređenje unutrašnjosti cistercijskih crkava.¹³

Zidovi obiju bočnih lađa, unatoč svodovima na križnim rebrima, nisu s vanjske strane imali nikakvih kontrafora. To je evidentno s tlocrta F. Erbena, a to su i probne sonde pokazale. Taj nedostatak kontrafora zbunjuje: može li crkva s križnim svodovima biti bez kontrafora? Crkva cistercijskog samostana u Kostanjevici (sredina XIII stoljeća) nema kontrafora;¹⁴ župna crkva u Čazmi koja ima neke karakteristike cistercijskih tlo-

^{12a} Čini se da je to izvedeno naknadno i da je tom prilikom otklesan dio pojačanja kontrafora glavne lađe na tom mjestu.

¹³ M. Aubert — nav. djelo. knj. I, str. 268.

¹⁴ Varstvo spomenikov XI, 1966, M. Čanak-Medić: »Uz proučavanje cist. samostana u Kostanjevici«.

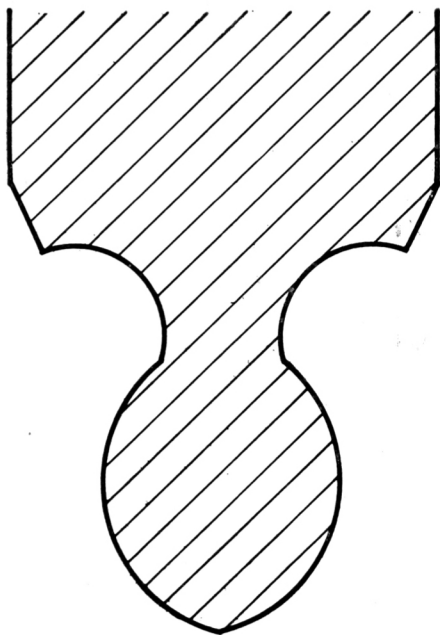

11 Tlocrt crkve. Na tlocrtu su također označene sonde, iskapane 1966. g.

14 Kapitel južnog polustupa na zapadnom pročelju: vidi se dijagonalno rebro južne bočne lađe koje, na žalost, nije ostalo čitavo.

13 Približan izgled presjeka rebra glavne lađe.

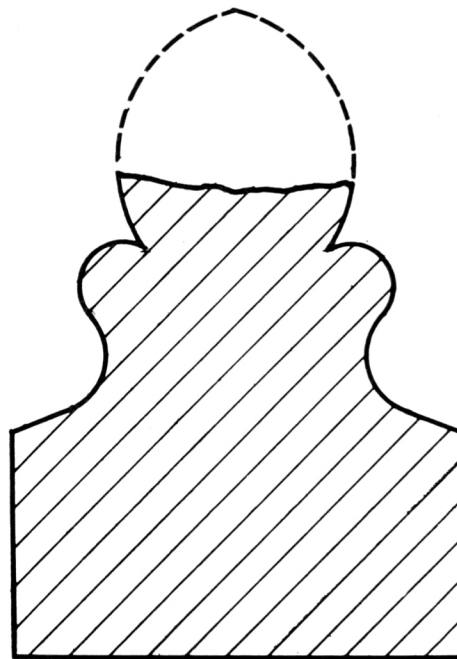
crta, također nema kontrafore. Postavimo pitanje stabilnosti zidova bočnih lađa: upiranju svodova u pojedine točke zidova, morala se suprotstavljati horizontalna reakcija zidova, pa da statički sistem stoji u ravnoteži. Zidovi obiju lađa bili su masivni, a takvi zidovi mogu se bolje oprijeti potiscima svodova (debljina zida bočnih lađa je 130 cm; debljina odgovarajućih zidova crkve cistercijskog samostana u Kostanjevici je cca 100 cm). Dio horizontalne sile mogao je preuzeti i nasip zemlje duž sjeverne lađe, a svodovi klaustura kod južne. Promotrimo također smjerove dijagonalnih rebara bočnih lađa: kut priklona na liniju zida je relativno malen, pa su i horizontalne reakcije proporcionalno manje.

Za podupiranje svodova glavne lađe imamo nekoliko indicija na ostacima zapadnog pročelja. S južne strane pročelja vidljiva je vertikala kontrafora okomitog na smjer lađe. Takvi kontrafori morali su podupirati svodove glavne lađe. Na slici 19. shematski je prikazan smjestaž jednog takvog kontrafora iznad stupova lađe: vjerojatno su ležali djelomično na stupu, a djelomično na poprečnom luku (arc doubleau) bočne lađe. Na sjevernoj strani zapadnog pročelja i danas je vidljivo pojačanje kontrafora glavne lađe (s unutrašnje strane zida). Takva pojačanja, sakrivena ispod krovišta bočne lađe, vjerojatno su postojala uz kontrafore glavne lađe. Debljina zida glavne lađe je oko 2½ stope (zid bočne lađe 4 stope), što je mnogo manje, ako se usporedi s debljinom zida i rasponom svoda bočnih lađa. Kontrafori s ojačanjima dopuštali su međutim smanjenje debljine zida glavne lađe.

Prema historijskim podacima, 5. II 1342. god. udario je grom u zvonik opatije i zapalio ga. Taj je podatak uvijek zbunjivao, paralelno s krivom interpretacijom objekta uz jugozapadni ugao crkve, na nacrtu F. Erbera označen kao »zvonik«.

Propisi cistercijskog reda zabranjivali su gradnju kamenih zvonika, a generalni kapitul 1157. god. propisuje

15 Profilacija rebra iz muzeja u Topuskom.

čak i broj i težinu zvona, potrebnih za obavljanje službe božje. God. 1254. prihvaćeno je da se izuzetno može sagraditi kameni zvonik, ukoliko bi vjetar opetovano srušio drveni.¹⁵ Zabrane su bile opravdane, jer su samostani bili udaljeni od naseljenih mjesta i nije bilo nikoga osim redovnika, koga bi trebalo zvonima pozivati. Realnost izgleda nešto drugačije: unatoč zabrani, većina cistercijskih crkava imala je kamene zvonike nad križanjem lađe i transepta ili nad svetištem (Senanque, Silvanes, Leoncel, Obazine, Thoronet, Fontfroid npr.),¹⁶ pa je prema tome prihvaćanje kamenih zvonika 1254. god. samo odobravanje nečega što je već postojalo. Cistercijske zvonike ne treba shvatiti kao tornjeve velikih dimenzija, već kao konstrukciju, koja služi za nošenje zvona. Redovito su skromnih dimenzija, završenih krovicom na četiri vode. Smještaj zvona iznad svetišta olakšavao je upotrebu prilikom službi božjih. U kasnijim razdobljima (XIV—XV st.) zvonici se povećavaju.

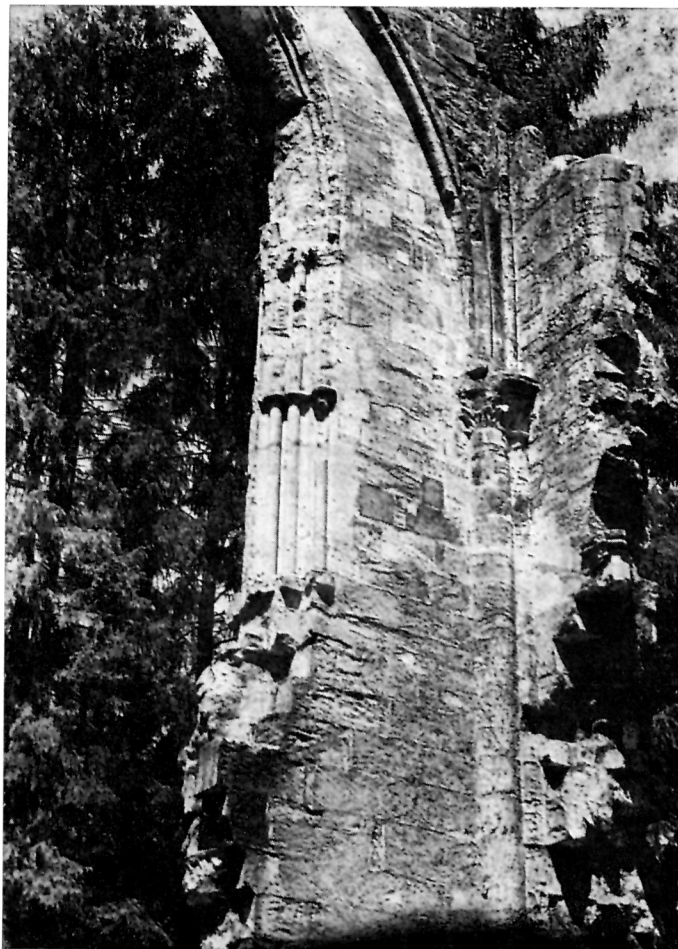
Osim zvonika nad svetištem, postojala su još dva, s po jednim zvonom: nad spavaonicom, za buđenje redovnika i izbijanje satova (redovito na preslicu; vrlo lijep primjer u opatiji Fontenay) i drugi: kraj refektorija, za pozivanje na objed.¹⁷

Pretpostavimo da je i opatija Topusko imala zvonik. Pokušamo li ga locirati u tlocrt samostana Topusko, čini se da je pravokutno pojačanje apsida svetišta moglo biti podnožje zvonika. Zvonik za buđenje redovnika mogli bismo potražiti na neobično širokom temelju istočne strane klaustra.

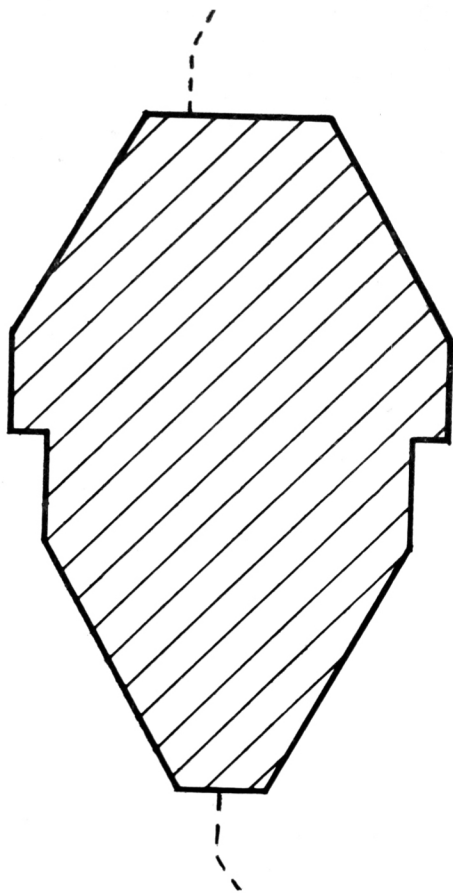
¹⁵ M. Aubert, nav. dj. knj. I, str. 141.

¹⁶ M. Aubert, nav. dj. knj. I, str. 376.

¹⁷ M. Aubert, nav. dj. knj. I, str. 378.

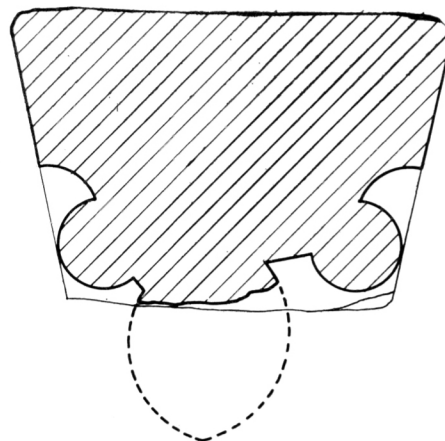

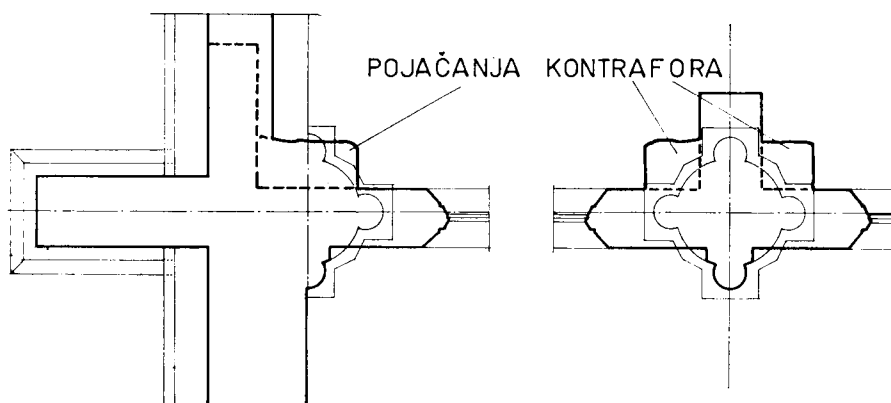
17 Peta rebra glavne lađe (sjeverni ugao) na zapadnom pročelju. S desne strane vidi se dio profilacije pete luka triforija. Gore, na istom zidu, ostatak prozora glavne lađe.

18 Profilacija dijela kružišta iz muzeja u Topuskom. Isti tip profilacije ima prozor u zidu glavne lađe (sl. 17, crtkano označeno). Veliki prozor na zapadnom pročelju ima identičan dio profilacije (uz staklo) konkavno izveden.

16 Profilacija rebra iz lapidarija Povjesnog muzeja u Zagrebu. Uočiti nesimetričnost profila.

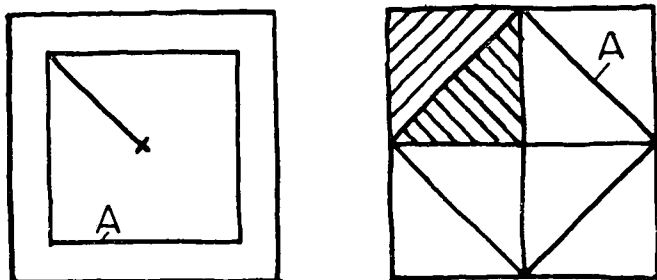

19 Shematski prikaz položaja kontrafora glavne lađe s obzirom na stup lađe. Lije-
vi dio prikazuje postojeće stanje na sjevernom dijelu zapadnog pročelja, dok
je desni dio crteža pokušaj rekonstrukcije.

Veličina klaustra, tj. linije koje odjeljuju natkriveni od nenatkrivenog dijela, djelomično se daju naslutiti na Erbenovom nacrtu. Uspoređujući shemu konstrukcije klaustra iz bilježnice Villarda de Honnecourta (slika 20) s podacima na nacrtu F. Erbena, našao sam identičnosti. Dijagonala nenatkrivenog dijela klaustra jednaka je dužoj strani svođenog dijela: na taj način oba su dijela klaustra jednakih površina.¹⁸

U klaustru bijaše smještena fontana s tekućom vodom. To su nalagali propisi cistercijskog reda. Iskapanja 1879. god. otkrila su dijelove kanala, ali se po nacrtu ne može vidjeti поближе kakvi su ti kanali bili. Pad terena prema istoku dozvoljava pretpostavku da je kanal, označen s »A« na Erbenovom nacrtu odvodio upotrijebljenu vodu.

¹⁸ J. Gimpel, *Les batisseurs de cathedrales*, 1958, str. 120.

20 Dvije skice iz bilježnice Villarda de Honnecourta, kojima se objašnjava konstrukcija klaustra. Skica desno prikazuje odnos dvaju kvadrata: površina opisanog kvadrata dvostruko je veća od površine manjeg kvadrata, što je evidentno iz šrafiranih trokuta. Lijeva skica prikazuje ponovo te iste kvadrate; unutrašnji je međutim zarotiran za 45°. Stranica A je stranica manjeg kvadrata i predstavlja granicu između nad-svođenog i nenadsvođenog dijela klaustra. Kako veličine kvadrata nisu promijenjene, natkriveni dio klaustra jednake je površine kao nenatkriveni.